

Sud-Estul european ca zonă de interferențe și mărturie istorică a unității europene

Noțiunea de *Sud-Est European* este rezultatul unei anumite percepții istorico-geografice realizate în spațiul german de cultură, într-o perioadă mai îndelungată de timp, precizându-se abia la începutul veacului al XX-lea, în strânsă legătură cu interesele politice ale Germaniei și Austro-Ungariei în zona balcanică, măcinată atunci de puternice conflicte între tinerele state independente ce căutau să se afirme fiecare în detrimentul celuilalt. Soluția finală a acestor conflicte, la care s-a ajuns însă abia după primul război mondial, a fost influențată în mare măsură de necesitatea realizării unui echilibru între statele din această zonă, chiar în condițiile în care și aici au existat, ca pe ansamblul întregului continent european, învingători și învinși. În acest fel, actuala configurație a acestei părți a Europei reflectă, la proporții mai mici, frământata istorie a străvechiului nostru continent. Adăugăm și constatarea că soluția de echilibru la care ne-am referit pentru Sud-Estul european avea în vedere și experiența ori învățămintele istoriei europene din veacurile XVI-XVIII, perioadă în care această sintagmă își găsisse un vast teren de aplicare. Considerăm deci cât se poate de inspirat titlul unei colecții inițiate în Grecia acum câteva decenii – în ciuda calității vizibil deficitară a multor lucrări apărute în cadrul ei – care acordă studiilor sud-est europene epitetul de „microeuropene”.

Limitele geografice ale Sud-Estului european nu coincid întru totul cu cele ale civilizației sale¹, mai ales în partea vestică, nord-vestică, precum și în cea nordică a sa, unde destinul istoriei i-a așezat și pe români. Sub aspect geografic, Sud-Estul european cuprinde toată Peninsula Balcanică, inclusiv insulele adriatice ale fostei Iugoslavii și insulele grecești ale Mediteranei orientale, ale Mării Ionice și Egee. Limitele de civilizație sunt însă sensibile în partea amintită aici, în sensul că insulele ionice, adriatice, Slovenia, Croația, precum și părți din teritoriul românesc, mai ales Transilvania, aparțin cu siguranță ariei vest-europene și central-europene de civilizație. Mai restrânse în partea nord-vestică, limitele de civilizație ale Sud-Estului european sunt însă mult extinse în partea opusă, sud-estică, înglobând și Asia Mică, adică toată Turcia de astăzi, care prin mica porțiune de teritoriu pe care o deține în partea europeană, sub aspect geografic, dar mai ales prin strânsele legături istorice cu toate popoarele balcanice, în calitate de moștenitoare a fostului Imperiu Otoman, are statut de țară europeană. Prin urmare, dacă limitele geografice ale Sud-Estului european coincid în mare măsură cu acelea ale Peninsulei Balcanice, cele de civilizație se extind considerabil prin înglobarea Asiei Mici. Motivația acestei

extinderi are adânci rădăcini în istorie, care coboară până în perioada antică. Ca să nu mergem mai adânc în trecut, primul factor care a asigurat o unitate culturală între Asia Mică și partea sud-estică a Europei a fost elenismul, grație căruia progresele creștinismului au fost rapide în ambele zone. La începutul Evului Mediu s-a consolidat această unitate datorită moștenirii politice romane. Expresia noii unități a fost marcată de Imperiul Bizantin, care a înrăurit considerabil evoluția politică și mai ales spirituală a popoarelor din Peninsula Balcanică, ba chiar și pe a celor situate dincolo de acest spațiu istorico-geografic.

După un mileniu de existență, Imperiul Bizantin a fost desființat și înlocuit de către cel otoman. Deși acesta din urmă aducea structuri și o ideologie cu origini în afara continentului european, nu e mai puțin adevărat faptul că el a realizat o nouă unitate a Sud-Estului european. Întrucât existența sa istorică s-a prelungit până la începutul veacului al XX-lea, identitatea proprie a Sud-Estului european este evidentă, atât pe plan geografic, dar mai ales istoric.

Marcată azi de răbufniri ale naționalismului și chiar de unele orientări fundamentaliste, istoria fiecăruia dintre popoarele Sud-Estului european nu poate fi just înțeleasă decât în ansamblul ei și prin raportare permanentă la celelalte popoare ale acestui spațiu. Exprimat cu un veac în urmă de către unul dintre cei mai mari cunoscători ai săi – învățatul de origine cehă Constantin Jireček (1854-1918) – acest adevăr se verifică astăzi chiar mai bine decât la vremea când a fost enunțat. Ca să ne limităm numai la planul lingvistic, deși este contestată din mai multe unghiuri de vedere, noțiunea de „lingvistică balcanică” ilustrează faptul fundamental al unei unități primordiale de gândire, existentă în subconștientul fiecărui popor balcanic. Chiar dacă limbile vorbite în acest spațiu istorico-geografic sunt atât de diferite, faptul reflectând diversitatea ca altă trăsătură de marcă a istoriei europene, constatăm totuși o serie de similitudini în structura gramaticală, în topică și în sintaxa tuturor limbilor vorbite în Sud-Estul Europei, dovadă concludentă a unei unități existente în simțirea afectivă, ca și în logica gândirii.

Unitatea la care ne referim înseamnă, în chip implicit, și o identitate proprie a Sud-Estului european. Ea se datorează agenților istorici care i-au asigurat această unitate în mod succesiv și pentru perioade îndelungate de timp fiecare. Astfel ne explicăm remarcabilele asemănări de viață social-politică și de nivel de civilizație la scara întregului Sud-Est european, chiar dacă există păreri potrivit cărora noțiunea de „balcanism” are în primul rând sensul unei realități politice și etnice fragmentate². Din toate aceste afirmații se detașează unitatea în diversitate ca trăsătură fundamentală a Sud-Estului european.

La baza mării sale diversități se află rolul de intermediar între Orient și Occident, rol pe care Sud-Estul european l-a jucat încă din perioada târzie a Imperiului Roman, când linia de separație dintre partea de vest și cea de est a marelui imperiu se afla pe teritoriul Peninsulei Balcanice. Mai important este însă faptul că demarcația din planul politic nu coincidea cu cea operată pe plan religios. O poziție specială sub acest raport a fost deținută de partea răsăriteană a prefecturii Illyricum, integrată jumătății orientale a imperiului din punct de vedere politic, dar subordo-

nată scaunului Vechii Rome pe plan eclesiastic, situație care a dăinuit până la împărații iconoclaști din veacul al VIII-lea. Mai târziu, primele trei cruciade au adus mase considerabile de populație apuseană care au traversat Peninsula Balcanică în lungul lor drum spre Locurile Sfinte, iar Cruciada a IV-a a creat numeroase stătuțe și posesiuni occidentale, care, alături de posesiunile venețiene, au făcut din restauratul Imperiu Bizantin mai curând un stat „de penetrație latină”³. Mai amintim faptul că, în perioada stăpânirii otomane sau a „Turcocratiei”, posesiunile venețiene care și-au mai menținut o vreme independența au catalizat cultura și spiritualitatea întregii ortodoxii, inclusiv a celei românești (sec. XVI-XVII). Dăm ca exemple Școala cretană în domeniul picturii, teatrul cretan ori alte produse ale literaturii populare.

Domeniul cultural reprezintă însă numai vârful sintezei realizate de Sud-Estul european între Orient și Occident. Coborând spre baza ei, întâlnim realități și fenomene lingvistice, politice, instituționale, sociale și economice, alcătuind o construcție plină de interes, cu numeroase fațete necunoscute și încă neexplorate, ale căror articulații general-europene merită toată atenția studiilor umaniste: etimologii, date matrimoniale, folclorice și etnografice, norme juridice, forme de proprietate, structuri rurale și urbane. Dacă luăm numai dreptul de preemțiune, observăm că aici dispunem de studii remarcabile pentru anumite arii etnice ale Peninsulei Balcanice⁴. Dar implicațiile și proporțiile general-europene ale acestui fenomen, răspândit atât în lumea bizantină, cât și în cea apuseană, rămân de studiat în viitor. Sud-Estul european reprezintă deci un spațiu privilegiat de întâlnire între Orient și Occident.

Datorită numeroaselor interferențe cu alte spații europene, cum ar fi cel est-european sau central-european, multe zone ale sale pot fi incluse cu egală îndreptățire și în aceste spații de cultură⁵. Chiar teritoriul românesc este foarte sensibil la asemenea multiple atribuiți, atât prin poziția sa geografică, precum și prin conexiunile culturale ale provinciilor sale. Întrucât la ordinea zilei se află competiția pentru integrarea mai rapidă în structurile europene și admiterea în NATO, iar țările Grupului de la Vișegrad, în majoritate central-europene, în orice caz situate în afara Sud-Estului european luat în accepțiunea cea mai răspândită a acestei noțiuni, au șansa de a fi primele admise, ținând seama și de faptul că, din anumite considerente geo-strategice, Departamentul de Stat al SUA a inclus România în categoria țărilor central-europene, se poate pune problema dacă nu e cazul să părăsim corăbioara Sud-Estului european, unde România a deținut totdeauna o poziție fruntașă, pentru o strapontină în vedeta mai rapidă a Europei Centrale, loc incomod, situat în marginea celorlalți, care ne vor solicita în continuare vize pentru a rezida fie și numai temporar printre ei.

Considerăm că este necesar să deosebim latura științifică de cea politică a lucrurilor, adică să distingem conținutul lucrurilor de ambalajul lor. În orice caz, este preferabil să ne spunem sud-est europeni, ducând însă o viață la nivelul Europei Centrale, decât să ne spunem central-europeni, dar să trăim în funcție de toate avaturile prin care a trecut Sud-Estul european. În deceniile trecute, am întâlnit lo-

cuitori din sate situate în imediata vecinătate a unui oraș, deosebit de fericiți la auzul știrii că, începând cu o anumită dată, satul lor urma să fie inclus în perimetrul orașului. Singura motivare a bucuriei lor consta în eticheta de „orășeni” cu care urmau a se fâli în viitor, viața lor continuând să fie altminteri la fel de grea ca și înainte. Să nu ne lăsăm impresionati de etichete, de „forme fără fond”, așa cum s-a întâmplat adeseori în trecutul nostru.

Chiar dacă vom ajunge la nivelul statelor avansate din Occident, interesul nostru pentru studierea Sud-Estului european nu va diminua, ci va spori în dimensiuni. Orice umanist european, de oriunde ar proveni el, este conștient de faptul că originile civilizației pe care o servește se află tocmai în partea care astăzi se găsește rămasă în urmă față de restul străvechiului nostru continent.

Note

1. Neconcordanța dintre spațiul geografic și cel de civilizație se află la originea unor accepțiuni relativ diferite ce se acordă noțiunii sau, mai bine zis, sintagmei „sud-est european”. Pentru multe țări balcanice ea este identică epitetului „balcanic”, de unde și numele institutelor ori revistelor de specialitate editate la Sofia, Thessalonica ori în fostul spațiu iugoslav. Pe de altă parte, sinteza lui G. Stadtmüller, **Geschichte Südosteuropas**, München, 1950, a inclus noțiunii în discuție și teritoriile central-europene aflate la sud-est de spațiul german, precum Cehia, Slovacia și Ungaria.
2. În acest sens, ca și pentru alte opinii, a se vedea V. A. Friedman în „Bulletin de l'Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen”, XXIV-XXV, 1994-1995, p. 87-93, aici p. 89.
3. Expresia aparține lui N. Iorga, **Histoire de la vie byzantine**, București, 1934, vol. III, intitulat „L'empire de pénétration latine (1081-1453)”; marele învățat considera deci că societatea bizantină a dobândit această caracteristică încă din perioada de instalare a dinastiei Comnenilor, când s-a produs prima Cruciadă.
4. Val. Al. Georgescu, **Preocuparea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimis în Țara Românească și Moldova**, București, 1965; Nikola F. Pavković, **Pravo preče kupovine u obicajnom pravu Srba i Hrvata. Studija iz pravne etnologije**, Beograd, 1972.
5. Dăm ca exemplu cartea lui Klaus Zernack, **Osteuropa. Eine Einführung in seine Geschichte**, München, 1977, care include și Sud-Estul Europei în Europa de răsărit, făcând chiar observația (p. 41-42) că Sud-Estul european reprezintă un leagăn de civilizație mult mai vechi decât alte teritorii est-europene, cum ar fi cel polon sau rusesc.